

УДК 340.12:342.726

Н. В. ОРТИНСЬКА,*кандидат юридичних наук,**асистент кафедри адміністративного та інформаційного права**інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ: ДО ПРОБЛЕМ ТЕОРЕТИЧНОГО РОЗУМІННЯ

Проаналізовано наукові позиції фахівців у галузі права з приводу розуміння такої категорії, як «правовий статус людини». Після дослідження широкої низки різних поглядів це поняття зведено до наступних трактувань: правовий статус узагальнюють з роллю й значенням людини в державі та суспільстві; правовий статус сприймають як нормативно визначену систему прав та обов'язків людини; правовий статус розуміють як систему прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони людини у державі. Указується на необхідність розширення трактування правового статусу. Зроблено висновок про те, що правовий статус людини – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, нерозривно пов'язана із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності та природою людини. Чим глибше відображаються в нормах права інтереси особистості та суспільства, тим ширшою є їхня соціальна база й ефективнішими правові засоби захисту громадян у державі.

Ключові слова: *правовий статус, людина, держава, суспільство.*

Ortynska, N.V. (2016), “Legal status of a human being: regarding the problems of theoretical understanding” [“Pravovyi status liudynu: do problem teoretichnoho rozuminnia”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 28–32.

Постановка проблеми. Видається, що в праві існують певні категорії, які є сталими та науково обґрунтованими доволі давно. Однією з них мала б виступати така категорія, як правовий статус, оскільки про роль права у житті людини й місце людини в праві, про людину як центр політичного та правового життя тощо наукові дискусії точаться вже століттями від початку існування самого права, а можливо й філософії. Перші згадки про юридичний (правовий) статус зустрічаються ще в працях давньоримських учених. За допомогою цього терміна тодішні дослідники сформулювали категорії, що відбивають окремі аспекти правового становища людини: стан свободи – *status libertatus*, стан громадянства – *status civitatus*, сімейний стан – *status familiae* [1, с. 98].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проте все ж таки мусимо категорично заперечити думку про широку наукову розробленість цих питань на сучасному етапі розвитку правової доктрини. На сьогодні однією з найсуттєвіших прогалин у правознавстві, й не тільки вітчизняному, є відсутність чіткого розуміння такої категорії, як «правовий статус». Пояснюється це тим, що в певний проміжок розвитку правової думки законодавче закріплення стандартів правового статусу окремої особи, а тим більше – тих чи інших груп населення заперечувалося. Лише в середині ХХ століття

з'являються перші комплексні теоретичні дослідження правових статусів.

Дореволюційні науковці заклали первинні основи дослідження цієї категорії, здебільшого у контексті поняття людини у праві та прав людини як суспільної категорії (М. М. Ковалевський, О. А. Рождественський, С. М. Трубецькой).

Тривалий час радянські дослідники не розвивали правові категорії, що індивідуалізували особу. Вони ототожнювали правовий статус із дієздатністю та правоздатністю й не розглядали його як окрему категорію у праві. С. Н. Братусь («Юридичні особи в радянському цивільному праві», 1947 [2]), визнаючи окрему людину або колективне утворення особою, тим самим визнає за ними правоздатність. Правоздатність, – стверджує він, – це право бути суб'єктом прав та обов'язків.

Правосуб'єктність – це властивість, якість суб'єкта, його здатність мати та самостійно здійснювати права й обов'язки, тоді як правовий статус – це не властивість, не якість, а положення, стан особи (громадянина). Проте не слід стверджувати, що вказані поняття є зовсім різними. Будучи складовою частиною правового статусу, правосуб'єктність не може не характеризувати правового становища громадян, проте це все ж таки різні категорії. Ця думка, вперше висловлена в середині 60-х років ХХ століття, з часом отримала широке визнання в юридичній літературі.

Уже в 70-х роках категорія «правовий статус» стала предметом самостійного дослідження й отримала досить широку розробку в працях учених-правознавців (зокрема у В. А. Пятюліна в роботі «Держава і особистість в СРСР», 1974 [3]), які встановили, що правоздатність і правовий статус – різні явища й категорії, що вони співвідносяться як частина та ціле.

На сьогодні є суттєвими загальні правові вимоги до правового статусу кожної людини у правовій державі, що характеризується закріпленням і захистом широкого кола політичних прав, які забезпечують особі можливість бути учасником правотворчого та державотворчого процесів, посилена увага до особистих прав людини, визнання її життя та свободи правовою цінністю, забезпечення організаційних та інституційно-процесуальних гарантій судового й іншого способів захисту, створення міжнародних судових інстанцій, широка можливість у сфері приватної власності та права займатися підприємницькою діяльністю, увага до трудових прав громадян тощо. Водночас в умовах періоду переходу до нового суспільного ладу й до нової епохи як ніколи раніше вимагають осмислення проблеми співвідношення та взаємодії держави з правами та свободами людини під кутом зору процесу, що відбувається органічного сполучення універсальних, загальнолюдських цінностей. У сучасних умовах постійно виникають нові явища, які потребують глибокого осмислення та узагальнення. Це стосується і потенційних можливостей політико-правових інститутів, їх значущості, ефективності, ступеня впливу на розвиток суспільства, значимість яких значно зросла в умовах правової реформи пострадянського періоду, що сприяло актуалізації цієї проблеми та появи цілої низки досліджень, зокрема пов'язаних із спеціальними правовими статусами деяких категорій осіб, як-то жінки, діти, державні службовці, працівники, пенсіонери, інваліди тощо.

Отже, така правова категорія, як правовий статус, у теоретичному розумінні є не повною мірою сформованою й науково дискусійною, тому метою цієї статті є аналіз наукових підходів до визначення правового статусу та формулювання авторської позиції щодо розуміння правового статусу людини в сучасних умовах розвитку державно-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Значення та роль людини у праві виражаються через поняття правового статусу. Дослідження особливостей місця певної категорії суб'єктів права, зумовлює необхідність дослідження категорії «правовий статус». Як зазначає М. І. Матузов,

багатоманітні зв'язки права й особи можуть бути охарактеризовані через поняття правового статусу, в якому відображаються всі основні сторони юридичного буття індивіда, його інтереси, потреби, відносини з державою, трудова та громадська діяльність, соціальні потреби та їх задоволення [4, с. 264]. Це комплексна категорія, яка інтегрує багато чинників, що в сукупності надають можливість узагальнити місце людини у праві, державі та суспільстві.

Багатогранність категорії «правовий статус» зумовила широкі наукові дискусії також у контексті дефініції цієї категорії. На сьогодні відсутнє стале, класичне визначення цього поняття. У цьому контексті маємо не погодитись із Д. О. Єрмоленком [5], який говорить про однаковість юридичної спільноти у своїх поглядах на сутність та природу правового статусу людини.

Дослідивши широку низку позицій авторів, зведемо це поняття до таких трактувань.

По-перше, правовий статус узагальнюється з роллю та значенням людини в державі та суспільстві. Першим мотивував таке розуміння М. С. Строгович [6]. В унісон йому В. М. Корельський та В. Д. Перевалов стверджують, що правовий статус особистості – це «правовий стан людини, що відображає її фактичний стан у взаємовідносинах із суспільством та державою» [7, с. 503]. На переконання Ю. М. Тодики та О. Ю. Тодики, правовий статус особи – це правове положення індивіда, що відображає його фактичний стан у відносинах із суспільством, державою, іншими людьми [8, с. 186]. О. Ф. Скакун звертає увагу на його роль у суспільстві, вказуючи, що правовий статус особи – юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку у суспільстві [9, с. 57]. Схожу позицію обстоюють С. С. Алексєєв [10] та М. В. Кравчук [11].

У цілому ми поділяємо позицію згаданих авторів. На нашу думку, правовий статус людини висвітлює проблем ролі та значення людини у суспільстві, її ролі у правовідносинах, у суспільній діяльності та соціальному розвитку, ілюструє взаємодію та взаємовплив у парадигмі системи «людина – держава – суспільство». Як динамічна категорія правової реальності правовий статус виступає найважливішим способом ефективного задоволення потреб та інтересів кожної людини. Як серцевина нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між особою та державою правовий статус, по суті, являє собою систему еталонів,

зразків поведінки людей, що заохочуються та захищаються від порушення державою і, як правило, схвалюються суспільством. Правовий статус – комплексна, інтеграційна категорія, що відображає відносини людини і суспільства, громадянина та держави, індивіда й колективу, інші соціальні зв'язки.

Фіксуєчи взаємозв'язки в державі, правовий статус відображає демократичність суспільства та реальний стан відносин, що в ньому панують. У свою чергу, М. М. Марченко доводить, що правовий статус виступає складовою частиною системи прав, існує як відносно самостійний регулятор суспільних відносин [12, с. 267]. Правовий статус відображає реальний рівень демократії, захищеність прав та свобод людини, відносини між особою та публічно-правовими органами та рівень захищеності людини у суспільстві.

Таким чином, категорія «правовий статус» не є чимось постійним, статичним. Навпаки, її зміст є динамічним, він змінюється разом із розвитком реальних суспільних відносин і зі зміною обстановки в суспільстві. Однак тут необхідно враховувати, що правовий статус людини – це не «дар» держави, а соціальні можливості, що забезпечують людині певний стандарт життя.

По-друге, правовий статус – це нормативно визначена система прав та обов'язків особи. На думку широкого кола науковців, правовий статус людини та громадянина можна охарактеризувати як систему прав та обов'язків, що законодавчо закріплюються державою в конституціях та інших нормативно-правових актах (О. О. Лукашева [13, с. 91]), або закріплену в нормах права (Т. В. Кашаніна, А. В. Кашанін [14], А. О. Піголкін [15]). До цієї групи можна віднести позиції як представників радянської школи права Б. Б. Камінського [16, с. 23], П. О. Недбайла [17, с. 12], М. С. Строговича [18, с. 176], О. Ф. Черданцева [19, с. 294] та Ц. А. Ямпольської [20, с. 159], так і визнаних метрів сучасної юриспруденції П. М. Рабіновича [21, с. 32], Ю. М. Шемшученка, В. Д. Бабкіна [22, с. 400].

Статус може передбачатися сукупністю певних можливостей і зобов'язань, тобто вчені звертають увагу на значення цієї категорії у вимірі особистості. Для людини правовий статус відображається в парадигмах «що я можу робити» та «що я не можу робити», тому багато науковців визначає правовий статус саме через систему прав та обов'язків людини. Такий вузький підхід до проблеми змісту правового статусу особи має право на існування й

посідає своє певне місце в системі понятійного апарата теорії права.

Все ж таки ми не схилиємося до такої позиції, оскільки правовий статус не може ґрунтуватися виключно на законодавчих нормах, що регулюють права та обов'язки, це – ширша система, яка в демократичному суспільстві повинна містити весь комплекс правових явищ щодо гарантування високого рівня захищеності та значущості людини. Не дивлячись на те, що сьогодні відбувається значне збагачення прав людини через імплементацію міжнародних стандартів у цій сфері, практика реалізації прав людини на державному рівні лишається далекою від ідеалу. Посилення механізму державних гарантій реалізації прав людини й механізмів їх охорони та захисту повинні виступати елементами правового статусу. У такий спосіб усувається проблема декларативності, й водночас невідомості, неефективності правової політики держави у сфері прав людини. Тому більш аргументованою ми вважаємо іншу групу наукових поглядів.

Відповідно до третьої позиції правовий статус розуміють як систему прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони людини у державі. Вихідним вважається положення М. І. Матузова, відповідно до якого до правового статусу необхідно відносити «все те, що так або інакше, з правової точки зору, визначає, гарантує, характеризує, оформлює становище громадян у державі» [23, с. 87].

Л. Д. Воєводін підкреслює, що саме права та свободи утворюють ядро правового статусу. Однак, як слушно зазначає науковець, правовий статус – це складний комплексний інститут, який містить у собі низку інших інститутів [24, с. 3]. С. В. Лаврентьев у цьому контексті також стверджує, що статус особистості став тією конкретною та юридично значущою формою, в якій знайшли своє вираження права й свободи людини і які зумовили та багато в чому продовжують виступати найважливішою причиною справді демократичних змін у житті нашого суспільства [25, с. 27–28]. У свою чергу, М. В. Вітрук визначає правовий статус як систему юридичних прав, свобод, обов'язків і законних інтересів у їх єдності, основу чи ядро правового становища [26, с. 31].

Сучасна концепція основних прав і свобод людини проголошує гарантованість із боку держави прав і свобод людини та громадянина, проголошується право на їх захист та пріоритет відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також положення

про те, що безпосередньо діючі права й свободи людини та громадянина визначають як сенс, зміст і застосування законів, і водночас як діяльність органів законодавчої й виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Отож, тим самим правовий статус особи створює пріоритет діяльності держави та її органів для захисту прав і свобод людини.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що правовий статус людини – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, нерозривно пов'язана із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем де-

мократії, станом законності та природою людини. Чим глибше відображено в нормах права інтереси особистості та суспільства, тим ширшою є їх соціальна база й ефективнішими правові засоби захисту громадян у державі.

Перспективним напрямком дослідження вважаємо науковий аналіз структури правового статусу, оскільки щодо його елементів також відсутня одностайна наукова думка та відмічається широкий перелік елементів, що у доктрині пропонують включати до складу правового статусу.

Список бібліографічних посилань

1. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 200 с.
2. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. М.: Юриздат, 1947. 363 с.
3. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР (Правовые аспекты взаимоотношений). М.: Наука, 1974. 246 с.
4. Матузов Н. И. Правовой статус личности: понятие, структура, виды // Теория государства и права: курс лекций/под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд, перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. С. 263–269.
5. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 176 с.
6. Строгович М. С. Правовое положение личности. Конституция общественного государства. Вопросы теории. М.: Наука, 1979. 448 с.
7. Теория государства и права: учебник/под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. М.: Инфра-М – Норма, 1997. 570 с.
8. Тодька Ю. Н., Тодька О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев: Ин Юре, 2004. 367 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
10. Теория государства и права: учеб. для вузов/под ред. С. С. Алексеева. М.: Инфра-М – Норма, 2000. 595 с.
11. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. 3-тє вид., змін. і допов. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247с.
12. Общая теория государства и права/отв.ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 2000. 416 с.
13. Лукашева Е. А. Правовой статус человека и гражданина // Права человека: учеб. для вузов/отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: Инфра-М, 1999. С. 91–102.
14. Кашанина Т. В., Кашанин А. В. Основы российского права: учеб. для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2003. 784 с.
15. Общая теория права: учеб. для юрид. вузов/под общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана. 384 с.
16. Каминский Б. Б. Индивидуальный правовой статус личности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Свердловск, 1986. 179 с.
17. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат, 1960. 511 с.
18. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М.: Наука, 1966. 189 с.
19. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник. М.: Юрайт, 2000. 432 с.
20. Ямпольская Ц. А. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях // Вопросы советского государственного права. М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 145–226.
21. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
22. Політичний енциклопедичний словник: навч. посіб./за ред. Ю. М. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. 628 с.
23. Матузов Н. И. Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности // Конституция СССР и правовое положение личности. М.: Ин-т государства и права, 1979. С. 81–88.
24. Воеводін Л. Д. Індивідуальне і колективне в конституційному статусі людини. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право*. 1997. № 5. С. 3–20.
25. Лаврентьев С. В. Основные принципы конституционного статуса личности (теоретико-конституционный анализ): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Волгоград, 2005. 157 с.
26. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979. 227 с.

Надійшла до редколегії 22.09.2016

ОРТЫНСКАЯ Н. В. ПРАВОВОЙ СТАТУС ЛИЧНОСТИ: К ПРОБЛЕМАМ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ПОНИМАНИЯ

Проанализированы научные позиции специалистов в области права по поводу понимания такой категории, как «правовой статус личности». После исследования широкого ряда позиций разных авторов это понятие было сведено к следующим трактовкам: правовой статус обобщается с ролью и значением человека в государстве и обществе; правовой статус воспринимается как определенная нормативная система прав и обязанностей человека; правовой статус воспринимается как система прав и обязанностей, а также других правовых элементов, способствующих механизму защиты и охраны человека в государстве. Указывается на необходимость расширения трактовки правового статуса. Сделан вывод о том, что правовой статус человека – это одна из важнейших политико-юридических категорий, которая неразрывно связана с социально-классовой структурой общества, уровнем демократии, состоянием законности и природой человека. Чем глубже отражены в нормах права интересы личности и общества, тем шире их социальная база и эффективнее правовые средства для защиты граждан в государстве.

Ключевые слова: правовой статус, человек, государство, общество.

ORTYNSKA N. V. LEGAL STATUS OF A HUMAN BEING: REGARDING THE PROBLEMS OF THEORETICAL UNDERSTANDING

Scientific points of view of experts in the field of law regarding the understanding such a category as “legal status of a human being” have been analyzed. Having researched a wide range of positions of different authors, this concept is reduced to such interpretations: legal status is generalized with the role and significance of a human being within the state and society; legal status is perceived as regulatory determined system of rights and duties of a human being; legal status is understood as a system of rights and duties, as well as other legal elements that contribute to the mechanism of protecting a human being in the country. The author has stated on the need of expanding the interpretation of legal status, since this category can not be based solely on the regulations governing the rights and duties. It is broader system that must include the full range of legal phenomena of a democratic society to guarantee a high level of security and the importance of a person. Strengthening the mechanism of state guarantees of human rights and mechanisms for their protection must serve as the elements of legal status. Thus the problem of both declarative and ineffectiveness, inefficiency of legal policy of the state in the sphere of human rights is eliminated.

Special attention is paid to the fact that legal status of a human being highlights the problem of the role and importance of a person in the society, the role in legal relations, in social work and social development, illustrates the interaction and interplay in the paradigm of the system of “a human being – state – society”.

It has been concluded that legal status of a human being – is one of the most important political and legal categories, which is inextricably linked to social-class structure of the society, the level of democracy, state of legality and a human being’s nature. The deeper interests of a human being and the society are reflected in the law norms, the broader is their social basis and effective legal protection of citizens in the state.

Keywords: legal status, human being, state, society.

УДК 340.132.2(477)

О. С. ПРОНЕВИЧ,

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації

законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE: СТАН ЛЕГАЛЬНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

В рамках осмислення інституційних засад адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* особливу увагу приділено ретроспективному аналізу еволюції інституційного механізму адаптації законодавства впродовж останніх двох десятиліть, з’ясуванню інституційної спроможності ключових суб’єктів адаптаційної діяльності, а також формулюванню пропозицій щодо оптимальних шляхів модернізації чинної моделі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.